

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts

Sterkenburg, N.

Citation

Sterkenburg, N. (2021, May 19). *Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3176648>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3176648>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <https://hdl.handle.net/1887/3176648> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Sterkenburg, N.

Title: Van actie tot zelfverwezenlijking. routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts

Issue Date: 2021-05-19

2. DEFINITIEKWESTIES: HET BELANG VAN PRECISIE

‘Toen niet! Nu niet! Nooit meer fascisme!’ Het is een gevleugelde kreet van antifascisten wanneer zij manifestaties verstoren, waarbij predikaten als fascistisch, nationalistisch, radicaal-rechts en extreemrechts voor hen inwisselbare kwalificaties zijn die op hetzelfde neerkomen.²⁹

De antifascisten zijn overigens niet de enigen die er een brede definitie op nahouden. Sinds de jaren vijftig woedt er een felle discussie in academische kringen over het gebruik van het predikaat ‘extreemrechts’. Hoewel de term door veel wetenschappers wordt gebruikt, is er geen consensus over wat de exacte definitie hiervan is. Zo registreerde politicoloog Cas Mudde halverwege de jaren negentig maar liefst 26 verschillende definities, samen met 58 verschillende ideologische kenmerken.³⁰

In veel studies naar radicaal- en extreemrechts wordt de conclusie getrokken dat het eigenlijk te ingewikkeld is voor een sluitende omschrijving.³¹ Deels komt dit doordat de term niet alleen voor wetenschappelijke doeleinden wordt gebruikt, maar ook politiek wordt aangewend om opponenten te beschadigen en te criminaliseren. Ook kunnen opvattingen over wat radicaal- en extreemrechts is per continent of land verschillen.³² In de Verenigde Staten zijn er bijvoorbeeld conservatief-christelijke bewegingen die nadrukkelijk voor wapenbezit zijn, en fel tegen abortus. Omdat sommige leden er xenofobe opvattingen op nahouden of uitgesproken tegenstanders zijn van gemengde huwelijken, worden ook zij in onderzoek weleens aangemerkt als radicaal- en extreemrechts.³³

29 L. Stack, ‘Alt-Right, Alt-Left, Antifa: A glossary of Extremist Language’, *The New York Times*, 15 augustus 2017

30 Mudde, C. (1996), ‘The War of Words: Defining the Extreme Right Party Family’, in: *West European Politics*, Vol. 19, No. 2, p. 225-248

31 Mudde, C. (2000), *The ideology of the extreme right*, Manchester: Manchester University Press, p. 10. Zie ook: Merkl en Weinberg (2003)

32 Mudde, C. (2010), ‘The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy’, in: *West European Politics*, Vol. 33, No. 6, p. 1167-1186

33 Blee, K. (2010), ‘Conservative and Right-Wing Movements’, in: *Annual Review of Sociology*, Vol. 36, p. 269-286

Omdat het gebruik van het predikaat ‘radicaal- en extreemrechts’ nogal diffuus kan zijn, is het belangrijk om in dit hoofdstuk te definiëren wat er in dit onderzoek onder wordt verstaan. Niet alleen wordt hiermee expliciet gemaakt binnen welke bandbreedte de denkbeelden van de geïnterviewden vallen, het helpt ook bij het vaststellen van minimaal aanwezige radicale overtuigingen aan de hand waarvan een onderzoeksgroep kan worden afgebakend. Met andere woorden: wat is qua ideologie en attitudes een ondergrens waaraan geïnterviewden moeten voldoen om te kunnen worden aangemerkt als radicaal- en extreemrechts en daarmee in aanmerking te komen voor dit onderzoek?

In dit hoofdstuk wordt beschreven welke definitie van radicaal- en extreemrechts voor dit onderzoek wordt gehanteerd en hoe deze tot stand zijn gekomen. Maar eerst zullen in de volgende deelparagraaf dilemma’s worden besproken waar andere onderzoekers op het gebied radicaal- en extreemrechts tegenaan lopen.

2.1 DILEMMA’S BIJ DEFINITIES

Wat is extreemrechts en hoe verhoudt zich dat tot radicaal-rechts? Moet er een onderscheid worden gemaakt tussen het gedachtegoed van uiterst rechtse politici die aan de verkiezingen meedoen en dat van buitenparlementaire activisten? En aan hoeveel kenmerken moet iemand voldoen voor je diegene het predikaat ‘extreemrechts’ kan geven? Deze vragen vormen slechts een greep uit de dilemma’s waar academici mee worstelen wanneer zij onderzoek doen naar radicaal- en extreemrechts.

Tekenend voor de discussie is een anekdote van de Duitse politicoloog Michael Minkenberg over een internationaal gezelschap van onderzoekers dat het maar niet eens kon worden over wat de titel moest zijn van een boek over nieuwe rechtse politieke partijen in Europa. De onderzoekers verzandden in een discussie of er gesproken moest worden van radicaal-rechts, extreemrechts of populistisch rechts. De discussie liep zo hoog op dat een van hen vervolgens grapte het boek dan maar ‘Bad People in Europe’ te noemen.³⁴

34 Jacobs, D. en Rummens, S. (2003), ‘Wij zeggen wat ù denkt’. Extreem-rechts in Vlaanderen en nieuw radicaal-rechts in Europa’, in: *Krisis, tijdschrift voor empirische filosofie*, Vol. 4, No. 2, p. 51-59

Polen van de ideologische schaal

Ook in een landenvergelijkend onderzoek als dat van Klandermans en Mayer worstelden onderzoekers met de definitie, niet in de laatste plaats omdat veel bestudeerde formaties zichzelf niet als extreemrechts beschouwden.³⁵ Zij hanteerden een weinig statische opvatting, geleend van Seymour M. Lipset en Earl Raab.³⁶ Volgens Lipset en Raab betekent extremisme dat individuen de polen van de ideologische schaal opzoeken, waarbij zij buiten de kaders van het democratische politieke proces treden. Zij pleiten ervoor een norm te hanteren: hoe ver is iemand bereid te gaan voor zijn denkbbeelden? Hierbij wordt de grens gelegd bij de mate waarin het gebruik van geweld is geaccepteerd. Het lastige hieraan is dat onderzoekers naar racistisch geweld vaak evenmin een definitie hanteren van wat extreemrechts inhoudt. Dergelijke onderzoeken zijn vooral gebaseerd op misdaadcijfers, waarbij niet altijd duidelijk is of gewelddadigheden worden gepleegd op basis van vooroordelen ten aanzien van andere sociale, economische of raciale groepen – of dat er een andere aanleiding is.³⁷

Veel geïnterviewden in het onderzoek van Klandermans en Mayer, en in het Nederlandse onderzoek van Linden, waren lid van een politieke partij die zich aan de uiterst rechterzijde van het spectrum bevond. Maar die partijen maakten doorgaans nog wel deel uit van de politieke arena en zochten naar oplossingen binnen de kaders van de parlementaire democratie. ‘Consequently, we decided to consider as extreme right the parties located furthest in the right in each country and rely on the interviews to investigate the ideological stands of their members and their respect for democratic procedures,’ zo besluiten Klandermans en Mayer.³⁸ Annette Linden kiest in haar proefschrift de term extreemrechts omdat die in zowel het wetenschappelijke als het maatschappelijke debat gebruikt wordt om de onderzochte partijen

35 Klandermans en Mayer (2006a), p. 4

36 Lipset, S.M. en Raab, E. (1977)

37 Onderzoek naar racistisch geweld is vaak anekdotisch van aard, er zijn geen eenduidige databases. Zie onder meer: Levin, J. en McDevitt, J. (2008), ‘Hate Crimes’, in: Kurtz, L. (Ed.), *Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict*, Cambridge, Massachusetts: Academic Press

Daarnaast zijn onderzoekers vaak afhankelijk van de mate waarin de politie doorvraagt naar iemands motieven. Zie onder meer: Levin, J. en McDevitt, J. (1993), *Hate crimes: The rising of bigotry and bloodshed*, New York: Plenum, Levin J. en McDevitt, J. (2002), *Hate crimes revisited: America's war on those who are different*, Boulder, CO: Westview Press

38 Klandermans en Mayer (2006a), p. 4

aan te duiden.³⁹ Maar in dit proefschrift staan met name activisten centraal die niet actief (meer) zijn bij politieke partijen.

Mozaïek

Ook in andere Nederlandse onderzoeken naar radicaal- en extreemrechts is de definitie vaak weinig expliciet gemaakt. Zo gaf Jaap van Donselaar in de jaren negentig in zijn proefschrift een overzicht van groepen, partijen en kleinere collectieven die expliciet na de Tweede Wereldoorlog nog aanhaakten bij het gedachtegoed van de Duitse bezetter. Ook Van Donselaar hanteerde hierbij geen scherpe, in algemene termen omschreven definitie.⁴⁰ Eerder sprak hij van een ‘mozaïek’, een verzameling ‘van grotere en kleinere, radicale of minder radicale organisaties, die veelal tegen elkaar aanleunen en elkaar vooral ook beconcurreren’.⁴¹

Daarbij ging hij uit van een vrijwel eensgezinde maatschappelijke veroordeling van dergelijke groeperingen, zoals ooit geformuleerd door Hermann von der Dunk: ‘De basisconsensus ten aanzien van ‘goed’ en ‘fout’ is sedert 1945 onveranderd gebleven omdat deze basisconsensus tevens het geestelijk fundament vormt van de hedendaagse democratie in Nederland en in heel het Westen.’⁴² Dat naoorlogse uitingen van fascisme vrijwel altijd negatieve publiciteit opriepen, impliceerde volgens Van Donselaar dat de stelling van Von der Dunk klopte.⁴³

39 Linden (2009). Hierbij baseert Linden zich op het eerdergenoemde werk van Michael Billig, die weliswaar ook geen definitie van extreemrechts geeft, maar stelt dat het niet moeilijk is om ‘geschikte voorbeelden’ te selecteren voor onderzoek. Billig voegt er wel aan toe dat het voor de wetenschap niet wenselijk is om vanuit intuïtie te werken en dat te allen tijde moet kunnen worden betoogd waarom partijen of organisaties zowel extreem als rechts worden genoemd. Zie: Billig (1978)

40 Donselaar, J.G. van (1991), *Fout na de oorlog. Fascistische en racistische organisaties in Nederland 1950-1990*, Amsterdam: Bakker (proefschrift)

41 Van Donselaar (1991), p. 14

42 Opgetekend door J.C.H. Blom. Zie: Blom, J.H.C. (1983), *In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland*. Rede: Octaro, Bergen, p. 9

43 Van Donselaar (1991), p. 11. Van Donselaar wordt, bijna twee decennia na zijn proefschrift, preciezer. Hij beschrijft extreemrechts in hoofdlijnen: positieve oriëntatie op ‘het eigene’, afkeer van ‘het vreemde’, van politieke tegenstanders en van de gevestigde politiek (en orde) in het algemeen. Daarnaast heeft het een hang naar het autoritaire. Zie: Van Donselaar (2009)

Toch is het nog maar de vraag in hoeverre ‘negatieve publiciteit’ de dagelijkse praktijk correct weergeeft. In een onderzoek naar mediaberichtgeving in de periode 1986-2004 rondom de Centrum Democraten (CD) en de Lijst Pim Fortuyn (LPF) concludeerden onderzoekers dat er bijzonder veel aandacht uitging naar controversiële aspecten.⁴⁴ Overigens merkten zij ook op dat er in 2004 een omslag leek te zijn, waarna de berichtgeving over de LPF gevarieerder en genuanceerder werd. Dat neemt niet weg dat beide partijen in de Nederlandse media vaak zijn geportretteerd als een verzameling van extreemrechtse fanatici, nazi’s en fascistten, waarbij dat etiket volgens de onderzoekers niet altijd terecht was.

Omdat het niet wenselijk is slechts op intuïtie of op mediaberichtgeving te varen, is het noodzakelijk om te definiëren wat radicaal- en extreemrechts is – al blijft het lastig om kernovertuigingen en kerndoelen te destilleren. Niet alleen is er grote onderlinge verscheidenheid tussen organisaties en individuen, ook definities en het toekennen van predikaten zijn allerm minst statisch gebleken.

Korte en lange definities: de hoeveelheid aan kenmerken

Onderzoekers worstelen met de vraag aan welke kenmerken, en aan hoeveel kenmerken iemand moet voldoen om iemand het predikaat ‘extreemrechts’ te geven. Mudde nam, als gezegd, studies uit de periode 1980-1995 onder de loep en kwam tot maar liefst tot 26 verschillende definities en 58 ideologische kenmerken.⁴⁵ In de helft van de onderzochte studies kwamen vijf elementen stevast naar voren: nationalisme, racisme, xenofobie, antidemocratische houding (ook wel: anti-establishment) en de roep om een sterke staat (ook wel: ‘law and order’-standpunten). Deze vijf elementen komen ook in meer recente studies terug.⁴⁶

44 In een vijfde van de berichten werd er gebruikgemaakt van ‘stigmatiserende associaties’, zoals vergelijkingen met de nazi’s. Door de focus op xenofobe en exclusionistische standpunten werden beide partijen als een controversiële buitenstaander gepresenteerd – zelfs al was er qua standpunten op het gebied van bijvoorbeeld criminaliteitsbestrijding een grote overlap met liberale en conventionele partijen. Schaafraad, P., Wester, F. en Scheepers, P. (2009), ‘Controversiële buitenstaanders: een longitudinale studie naar berichtgeving over ver rechts in Nederlandse dagbladen’, in: *Migrantenstudies*, Vol. 25, No. 3, p. 221-236

45 Mudde (1996)

46 Het onderzoek van Mudde past in een traditie waarbij standpunten van radicaal- en extreemrechtse politieke partijen zijn terug te brengen tot deze vijf genoemde kenmerken. Mudde (1996). Zie ook: Kitschelt, H. (1995), *The radical right in Western Europe. A comparative analysis*, Ann Arbor: The University of Michigan Press. Ignazi, P. (2006), *Extreme right parties in Western Europe*, Oxford: Oxford University Press.

In de kortere definities bestaat extreemrechts gedachtegoed slechts uit enkele kenmerken, zoals racisme, xenofobie en nationalisme.⁴⁷ Maar er zijn ook langere definities, waarbij het extreemrechtse gedachtegoed zelfs is opgebouwd uit tien kenmerken, waaronder anticomunisme, antipluralisme en cultureel pessimisme.⁴⁸ Anderen voegen er sympathieën ten aanzien van complottheorieën aan toe en benadrukken de acceptatie van geweld als passende oplossing.⁴⁹ Soms wordt ook het fundamentele geloof in de ongelijkheid van man en vrouw meegewogen.⁵⁰

Maar of het nu om drie, vijf of tien kenmerken gaat, hoeveel kenmerken moeten aanwezig zijn voor iemand het predikaat extreemrechts krijgt, en welke elementen zijn daarbij van doorslaggevend belang? Ook daarover lopen de meningen uiteen. Zo is er een kwantitatieve benadering waarbij alle vijf door Mudde genoemde elementen even belangrijk zijn. Bij de kwalitatieve benadering moet er juist een antidemocratisch element zijn om van 'extreem' of 'extremisme' te kunnen spreken. En volgens de gecombineerde methode moeten er twee elementen zijn, waaronder een uitsluitingsmechanisme zoals xenofobie en een hiërarchisch element zoals het eerdergenoemde autoritarisme.⁵¹

Anderen, zoals Minkenberg, waarschuwen ervoor dat er niet zoiets bestaat als een checklist of een dichtgetimmerde definitie waarmee kan worden afgevinkt of een groep extreemrechts is of niet; dat kan alleen worden vastgesteld door empirisch onderzoek.⁵² En ook Blee vindt dat er nu eenmaal een te grote variatie aan rechtse bewegingen is als het gaat om ideologieën, culturele doctrines, strategieën, organisatie en tactieken. Wel meent Blee dat het label

47 Zie: Macridis, R.C. (1989), *Contemporary Political Ideologies: Movements and Regimes*, Glennview: Foresman and Company, p. 231. Ook Hans de Witte noemt drie elementen: antipluralisme, afkeer van de parlementaire democratie en geloof in de noodzaak van sterk leiderschap. Zie: Witte, H. de (1997), *Bestrijding van racisme en rechts-extremisme. Wetenschappelijke bijdragen aan het maatschappelijk debat*, Leuven: Acco.

48 Zie: Falter, J.W. en Schumann, S. (1988), 'Affinity towards right-wing extremism in Western Europe', in: *West European Politics*, Vol. 11, No. 2, p. 96-110

49 McGowan, L. (2014), *The radical right in Germany. 1870 to the Present*, London: Routledge, p. 21-23 (1e dr. 2002)

50 Jacobs en Rummens (2003)

51 Mudde (1996), p. 218-210

52 Minkenberg, M. (2003), 'The renewal of the radical right: between modernity and anti-modernity', in: *Government and Opposition*, Vol. 35, p. 170-188. Minkenberg, M. (2009), 'The Radical Right in Europe. Challenges for Comparative Research', in: Bertelsmann Stiftung (Eds.), *Strategies for Combatting Right-Wing Extremism in Europe*, Güntersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung

‘rechts’ exclusief is voorbehouden aan bewegingen die zich richten op ras en etniciteit, en geweld als tactiek of doelstelling hanteren.⁵³

Bijna tien jaar na Mudde poogde Elisabeth Carter extreemrechts te definiëren, al nam zij vooral politieke partijen in ogenschouw. Ook zij kwam uit op dezelfde vijf elementen. Carter maakt hierbij gebruik van de hierboven beschreven kwalitatieve benadering.⁵⁴ Daarbij is een antidemocratisch sentiment van fundamenteel doorslaggevend belang, terwijl de andere vier elementen dat niet zijn. Volgens Carter zou de scheidslijn van het benoemen van een groep als extreem of niet-extreem moeten liggen bij het accepteren of afwijzen van fundamentele waarden, procedures en instituties van de democratische rechtsorde van het land waarbinnen de beweging zich manifesteert. Daarbij ligt er volgens haar een belangrijke grens bij het accepteren of afwijzen van het principe dat alle mensen gelijk zijn.⁵⁵

Carter hanteert dezelfde vijf kenmerken als Mudde, maar voegt daar twee elementen aan toe: afwijzing van de democratische rechtsstaat en afwijzing van het gelijkheidsbeginsel. Met name dat laatste element is een belangrijke toevoeging, want wanneer alleen het criterium afwijzing van de democratische rechtsstaat leidend zou zijn, dan zouden zelfs sommige neonazi-formaties niet extreemrechts zijn.⁵⁶

Meer recent introduceerden Tore Bjørge en Jacob Ravndal een nieuwe typologie voor radicaal- en extreemrechts, gebaseerd op basis van drie studies, waaronder die van Mudde.⁵⁷ Wat opvalt is dat zij radicaal- en extreemrechts onderbrengen onder het paraplubegrip ‘The Far Right’ en vervolgens indelen aan de hand van concrete attitudes en doelen:

53 Blee (2010)

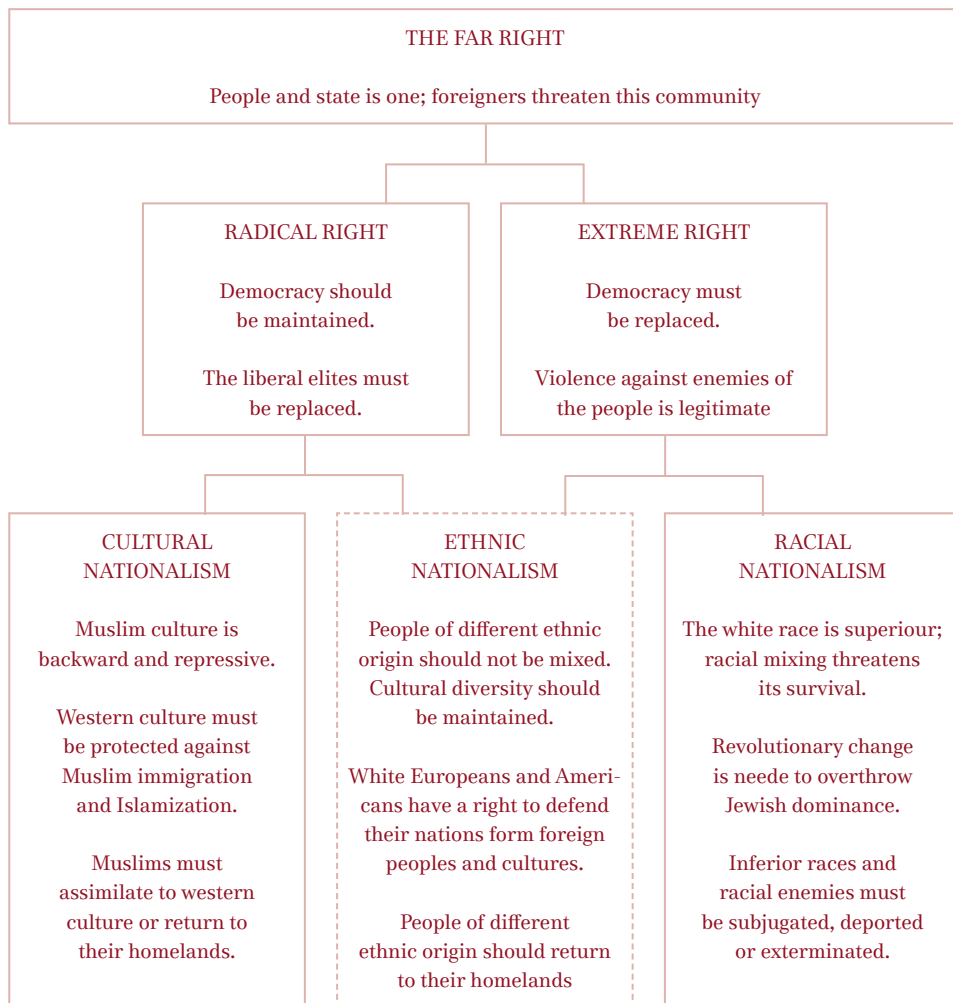
54 Carter, E. (2005), *The Extreme Right in Western Europe: Success or failure?*, Manchester: Manchester University Press

55 Carter, E. (2017), ‘Party Ideology’, in: C. Mudde (Ed.), *The Populist Radical Right: A Reader*, London/New York: Routledge, p. 31

56 McGowan (2014), p. 10

57 Het model werd oorspronkelijk ontworpen door Lars-Erik Berntzen en daarna aangepast door Bjørge en Ravndal. Het model is gebaseerd op drie studies: Mudde (2000), Berntzen, L. E. (2018), *The Anti-Islamic Movement: Far Right and Liberal?*, Florence: European University Institute (PhD Thesis), Teitelbaum, B. (2017), *Lions of the North: Sounds of New Nordic Radical Nationalism*, Oxford: Oxford University Press. Zie: Bjørge, T. en Ravndal, J.A. (2019), ‘Extreme-Right Violence and Terrorism: Concepts, Patterns, and Responses’, *ICCT Policy Brief*, September 2019. Geraadpleegd (20 januari 2020) via: <https://icct.nl/wp-content/uploads/2019/09/Extreme-Right-Violence-and-Terrorism-Concepts-Patterns-and-Responses.pdf>

Figuur 2.1 De typologie van Tore Bjørge en Jacob Ravndal

De kracht van de hier geschetste typologie is dat deze aansluit bij de praktijk en radicaal- en extreemrechts indeelt aan de hand van expliciete ideologische standpunten en narratieven. Daarnaast is hun typologie ook geschikt om individuen en formaties in onder te brengen die buiten politieke en juridische paden naar oplossingen zoeken. Tegelijkertijd kunnen ideologieën en attitudes hyper-individueel zijn. Daarom is het zinvol om in de volgende twee deelparagrafen uitgebreider af te bakenen welke definities voor dit proefschrift zijn gehanteerd voor radicaal- en extreemrechts.

2.2 DEFINITIE EXTREEMRECHTS: KENMERKEN, DOELEN EN VERLANGENS

In de vorige deelparagraaf is al beschreven hoe zowel Mudde als Carter extreemrechts definieert aan de hand van vijf kenmerken: racisme, nationalisme, een antidemocratische houding (ook wel: anti-establishment) en de roep om een sterke staat. Carter voegde daar twee doorslaggevende elementen aan toe: afwijzing van de democratische rechtsstaat en afwijzing van het gelijkheidsbeginsel.⁵⁸

Een andere bruikbare definitie komt terug in het werk van de politico-loog Lee McGowan. Hij baseert zich op de definitie die in jaarverslagen van het Duitse Bundesamt für Verfassungsschutz (de Duitse binnenlandse veiligheidsdienst) wordt gebruikt. McGowan definieert extreemrechts als: ‘striving for a totalitarian or at least an authoritarian state, as rejecting the representative parliamentary democracy, finding their motivation in a brand of nationalism that severely restricts the civil liberties of the individual and is directed against international understandings as well as racism’.⁵⁹ Met andere woorden, wie vanuit een nationalistische overtuiging burgerlijke vrijheden wil inperken (al dan niet in het algemeen, of alleen bij etnische of religieuze minderheden), keert zich ook tegen de democratische rechtsorde en kan als extreemrechts worden bestempeld.

In dat licht is het zinvol om te kijken welke definitie de Nederlandse Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) hanteert. In het jaarverslag uit 2000 van de BVD, de voorloper van de AIVD, worden twee rechtse fenomenen beschreven. Ten eerste is er volgens de dienst het zogenoemde ‘burgerlijk extreemrechts’, waarvan de vertegenwoordigers er ultranationalistische en op zijn minst xenofobe ideeën op nahouden en prediken. Daarnaast zijn er de radicalere ‘neonazistische’ groeperingen die er racistische en antidemocratische opvattingen op nahouden, al is er ook een zekere ‘kruisbestuiving’.⁶⁰

Ook maakt de AIVD in diverse nota's en jaarverslagen onderscheid tussen ‘extreemrechts’ en ‘extremistisch rechts’. ‘Extreemrechts’ kenmerkt zich volgens de AIVD door xenofob gedachtegoed maar gebruikt nog wel democratische middelen – als voorbeeld worden onder meer de Centrum Democraten

58 Zie onder meer: Mudde (1996), Carter (2005)

59 McGowan (2014), p. 26

60 BVD (2001), *Jaarverslag 2000*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, p. 2-22

genoemd. Het woord ‘extreem’ slaat hier op de extremititeit van ideeën.⁶¹ De AIVD gebruikt de term ‘extremistisch rechts’ voor partijen die ondemocratische middelen willen gebruiken om antidemocratische doelen te bereiken. Daaronder schaaft de AIVD onder meer de Nederlandse Volks-Unie, die ernaar streeft naar NSDAP-model een eenpartijstaat te vestigen – met de NVU als enige partij.⁶²

In conflict met de democratische rechtsstaat

Toch roept het onderscheid van de AIVD vragen op. Iemand die bijvoorbeeld vanuit xenofobe opvattingen op straat vecht met groepen met een migratieachtergrond (inzet van een ondemocratisch middel), maar niet zozeer een antidemocratisch doel voor ogen heeft – is diegene dan extremistisch rechts of extreemrechts? En ook al hebben sommige extreemrechtse groepen en individuen misschien geen uitgesproken antidemocratische doelen, in hun beleving trekken zij het ideaalbeeld van een gesloten samenleving waar zij anderen van willen uitsluiten dusdanig ver door dat zij wel in conflict komen met de democratische rechtsstaat. Daarbij raakt het gelijkheidsbeginsel uit de grondwet ondergeschikt en kiezen zij liever voor sterk leiderschap dan voor een parlement met bijbehorende pluriformiteit en meningsverschillen.

Vanaf 2018 gebruikt de AIVD de term ‘rechts-extremisme’, waaronder ze haar eigen definitie van extremisme schaaft (‘het actief nastreven en/of ondersteunen van diepingrijpende veranderingen in de samenleving die een gevaar kunnen opleveren voor (het voortbestaan van) de democratische rechtsorde’), in combinatie met vreemdelingenhaat, haat jegens vreemde (cultuur) elementen en/of ultranationalisme.⁶³

61 AIVD (2010)

62 De NCTV volgt in grote lijnen de definities van de AIVD en maakt onderscheid tussen activisme en extremisme. Activisten uiten hun mening, maar houden zich aan de wet. Extremisten doen dit niet; in het nastreven van hun idealen overtreden zij bewust de wet. Activisme wordt extremisme wanneer er bewust strafbare feiten worden gepleegd, zoals bedreigingen en vernieling. In het geval van extreemrechts ziet de NCTV dat de focus verschuift van ‘klassiek’ extreemrechts (neonazistisch) naar anti-islam. Door de jihadistische dreiging en de grote asielinstroom naar Nederland zien extreemrechtse groepen de kans om die anti-islamsentimenten en anti-Europa-gevoelens onder een breder publiek onder de aandacht te brengen dan de klassieke achterban. Daarbij maakt de NCTV zich met name zorgen over de toename van het aantal bedreigingen, intimiderende acties en geweldsincidenten ten aanzien van lokale bestuurders, migranten, pleitbezorgers van de opvang van asielzoekers, en opvangcentra en moskeeën.

63 AIVD (2018), *Rechts-extremisme in Nederland. Een fenomeen in beweging*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, p. 4

Voor dit proefschrift is ervoor gekozen om dicht bij de definitie van McGowan te blijven, verrijkt met de door Mudde en Carter genoemde kenmerken en elementen. De definitie luidt dan ook als volgt:

Individuen zijn extreemrechts wanneer zij een uitgesproken ideologie hebben die wordt gekenmerkt door nationalisme, racisme, xenofobie, een antidemocratische houding en/of de roep om een sterke staat. Dit uit zich in het verlangen naar een autoritaire staat, de bereidheid tot het gebruik van geweld, het willen inperken van de parlementaire democratie, streven naar een homogene etnische staat, het afwijzen van het gelijkheidsbeginsel en/of het willen inperken van grondrechten (van burgers in het algemeen, of van specifieke etnische of religieuze groepen).

2.3 DEFINITIE RADICAAL-RECHTS: KENMERKEN, DOELENS, VERLANGEN

Naast het hierboven gedefinieerde ‘extreemrechts’ is er een groot grijs gebied van organisaties, groepen, individuen en politieke partijen die weliswaar kritisch zijn ten aanzien van de democratie, maar die zich wel aan de politieke spelregels houden.⁶⁴ De laatste categorie krijgt in de literatuur doorgaans het predikaat ‘radicaal-rechts’, waarbij ‘radicaal’ staat voor de verwerping van pluralistische waarden.⁶⁵

Daarmee is de discussie nog niet beslecht, want ook hier is er geen eenduidige definitie die wordt gehanteerd. Wanneer het bijvoorbeeld gaat om vermeende radicaal-rechtse politieke partijen, bieden partijprogramma’s of kiezersprofielen vaak onvoldoende criteria. Daarom wordt doorgaans gekozen voor een zo breed mogelijke definiëring, maar in de praktijk blijkt dat lastig te hanteren in een dynamisch landschap met een diverse set aan partijen – laat staan wanneer het wordt toegepast op individuen en formaties.

64 Zie onder meer: McGowan (2014), Veugelers, J. en Magnan, A. (2005), ‘Conditions of far-right strength in contemporary Western Europe: an application of Kitschelt’s Theory’, in: *European Journal of Political Research*, Vol. 44, No. 6, p. 837-860, Betz (1994), Kitschelt (1995), Rydgren (2007), Brug, W. van der, en Fennema, M. (2007), ‘What causes people to vote for a radical right party? A review of recent work’, in: *International Journal of Public Opinion Research*, Vol. 19, No. 4, p. 474-487, Minkenberg, M. (2013), ‘From Pariah to Policy-Maker? The Radical Right in Europe, West and East: Between Margin and Mainstream’, in: *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 21, No. 1, p. 5-24, Mudde, C. (2017) (Ed.), *The Populist Radical Right: A Reader*, London: Routledge.

65 Rydgren (2007).

Ideologische categoriseringën verschillen in de praktijk nogal eens. Zo laat Mudde de LPF buiten beschouwing, terwijl Norris de LPF als vertolker van rechtse sentimenten ziet.⁶⁶ Jacobs en Rummens definiëren de LPF als radicaal-rechts, Piero Ignazi bestempelt de LPF als extreemrechts en deelt de partij in bij de Centrum Democraten en de Nederlandse Volks-Unie.⁶⁷ Zo zijn er eveneens voortdurende discussies over het rechtse gehalte van de PVV, en kunnen partijen in de loop der jaren van gedaante veranderen.⁶⁸

Alternatief voor de democratie

Ook is er geen consensus over hoe radicaal-rechts zich tot extreemrechts verhoudt. Soms wordt extremisme gezien als een sterkere vorm van radicalisme, anderen vinden dat deze scheidslijn juist bepaald moet worden door de mate van betrokkenheid en/of acceptatie van geweld, terwijl een volgende groep weer vindt dat de term 'extremisme' enkel moet worden gereserveerd voor buitenparlementaire groepen.⁶⁹ En dat werpt weer de vraag op hoe je rechtse politieke partijen beoordeelt die vanuit de oppositie deelnemen aan het democratisch proces, maar zich tegelijkertijd als alternatief voor de democratie presenteren.⁷⁰

Ten aanzien van extreemrechts is er bij radicaal-rechts ook een aantal ideologische verschillen aan te duiden. Zo streeft extreemrechts doorgaans naar een homogene etnische, staat terwijl radicaal-rechts eerder verlangt naar een homogene culturele staat.⁷¹

Mudde brengt de radicaal-rechtse ideologie terug tot drie elementen: autoritarisme, nativisme en populisme.⁷² Met autoritarisme wordt bedoeld dat

66 Mudde (2007), Norris (2005)

67 Jacobs en Rummens (2003), Ignazi (2006)

68 Mudde (2007). Mudde kwalificeerde de PVV als rechts-populistisch. Later noemde hij de partij 'radicaal-rechts'. Zie: Mudde, C. 'The future of Dutch democracy. What the Election Revealed About the Establishment – and Its Challengers', in: *Foreign Affairs*, 28 maart 2017. Wagenaar en Rodrigues kwalificeren de PVV als 'nieuw extreemrechts'. 'Nieuw' omdat de partij afwijkt van klassiek extreemrechts en geen neonazistische oriëntatie heeft met bijbehorend antisemitisme. Zie: Rodrigues en Wagenaar (2010). Vossen constateert dat de PVV en Wilders een transitie maken van conservatief liberalisme naar neoconservatisme, om uiteindelijk een eigen unieke versie van nationaal populisme uit te dragen. Zie: Vossen (2011)

69 Zie onder meer Mudde (2000), p. 12-13

70 Betz (1994)

71 Linden (2009), p. 21, Mudde (1998)

72 Mudde (2007)

de samenleving strikt geordend dient te zijn, waarbij overtreding van de regels streng moet worden bestraft ('law and order'). Met nativisme wordt een ideologische stroming bedoeld waarin nationalistische en xenofobe standpunten samenkomen ('eigen volk eerst'). Er wordt verlangd naar een homogene natie-staat waarin vreemde elementen, zoals culturen en religies, als bedreigend worden ervaren en dienen te worden uitgesloten. Onder populisme wordt een retoriek verstaan die een onverenigbare tegenstelling en conflictueuze verhouding voorstelt tussen de gewone man in de straat en de corrupte (politieke) elite.

Stem van het volk

Mudde merkt op dat radicaal-rechtse partijen niet antidemocratisch zijn (ze schermen er ook mee dat ze 'de stem van het volk zijn'), maar dat hun ideeën vaak wel op gespannen voet staan met de democratische rechtsorde. Ze willen weliswaar niet de democratie verwerpen, maar ageren tegelijkertijd wel tegen internationale verdragen, antidiscriminatiebepalingen en wetten waaraan zij door rechters worden gehouden. Hoewel Muddes onderzoek vooral is gericht op politieke partijen, kunnen zijn elementen evengoed opgaan voor radicaal-rechtse formaties en individuen.

Overigens vond ook Van Donselaar dat er naast 'extreemrechts' een nieuwe term moest komen. In 2009 lanceerde hij het predikaat 'nieuw rechts radicaal' voor groepen en politieke partijen die niet voortkomen uit een 'klassieke' extreemrechtse traditie.⁷³ Daarmee bedoelt Van Donselaar dat zij geen neonazi-achtergrond hebben en doorgaans ook niet met antisemitisme flirten: ze zijn eerder nationaaldemocratisch dan nationaalsocialistisch. Toch hebben ze wel degelijk eigenschappen van extreemrechts, zoals een positieve oriëntatie op 'het eigene', een afkeer van 'het vreemde' en een hang naar het autoritaire – waarbij 'het vreemde' vooral vermeende 'islamisering' en 'niet-westerse allochtonen' betreft. Volkeren uit omringende landen zoals Duitsers, Engelsen en Fransen behoren dan weer niet tot 'het vreemde'.⁷⁴

In navolging van Mudde en Van Donselaar zal in dit proefschrift de volgende definitie van radicaal-rechts worden gehanteerd:

⁷³ Van Donselaar (2009), p. 15

⁷⁴ Van Donselaar (2009), p. 86, Linden (2009). Van Donselaar gebruikt het predikaat 'nieuw rechts radicaal' onder meer voor de PVV. De PVV is 'nationaal-democratisch', maar komt niet voort uit een extreemrechtse traditie. Bovendien is de partij niet antisemitisch en distantieert Wilders zich altijd van extreemrechts.

Individueen zijn radicaal-rechts wanneer zij een uitgesproken ideologie hebben die wordt gekenmerkt door autoritarisme, nativisme en populisme. Hun overtuiging uit zich in het verlangen naar het willen inperken van de invloed van een gepercipieerde (politieke) elite en het streven naar een homogene culturele samenleving. Hoewel zij niet expliciet de parlementaire democratie afwijzen, kunnen hun verlangens daarmee wel op gespannen voet staan omdat zij de grondrechten en burgerlijke vrijheden van religieuze en etnische minderheden willen inperken.

Hierbij valt bij het laatste te denken aan het oproepen tot het verbieden van de bouw van moskeeën in Nederland (inperken godsdienstvrijheid) of het niet willen toekennen van uitkeringen aan mensen met een migratieachtergrond (in strijd met het gelijkheidsbeginsel).

2.4 CONCLUSIE

Om niet op intuïtie of berichtgeving in de media te hoeven varen, zijn in dit hoofdstuk definities van extreemrechts en radicaal-rechts voor dit onderzoek vastgesteld. Aanvankelijk was na de Tweede Wereldoorlog ‘extreemrechts’ een handige verzamelterm omdat organisaties en individuen ook daadwerkelijk (al dan niet heimelijk) terugverlangden naar het Derde Rijk. Tegelijkertijd kon het woord ‘extreem’ slaan op buitenparlementaire groepen die er ondemocratische doelen op nahielden en er niet voor terugschrokken om daarvoor geweld te gebruiken.

Vanaf de jaren tachtig kwamen er ook partijen en groeperingen op die er een eigen politieke agenda op nahielden en zich nadrukkelijk van de nazi's distantieerden. Zij hadden geen ambities om de parlementaire democratie omver te werpen, waren niet antisemitisch en wezen bovendien het gebruik van geweld af. Lang werden ook zij als extreemrechts gekwalificeerd, maar vanaf halverwege de jaren negentig woedde er een discussie of die term nog wel houdbaar was. Het predikaat ‘radicaal-rechts’ is geen afgezwakte vorm van extreemrechts, maar een ideologische overtuiging met een eigen definitie.⁷⁵

Een belangrijk terugkerend element in verschillende onderzoeken naar radicaal- en extreemrechts is dat er een enorme onderlinge verscheidenheid is,

⁷⁵ Veel studies wijzen de vergelijking tussen moderne radicaal-rechtse partijen en fascistische partijen uit het interbellum af, omdat de partijen op veel punten verschillen. Zie: Mudde (2007), Kitschelt (1995)

zelfs binnen partijen, formaties, groepen en bewegingen. Een politieke partij die wordt gekwalificeerd als extreemrechts kan ook gematigdere sympathisanten aantrekken. Zij steunen bijvoorbeeld bepaalde partijen vanwege het anti-immigratiestandpunt, terwijl ze zich niet vereenzelvigen met de antidemocratische verlangens. Hetzelfde geldt voor groepen en formaties. Uit onderzoek onder ex-neonazi's in Scandinavië bleek bijvoorbeeld de neonazistische ideologie slechts een beperkte rol te spelen, en te zijn gereduceerd tot enkele opvattingen.⁷⁶ Ook binnen groepen bestaan er grote onderlinge verschillen, iets dat bijvoorbeeld ook naar voren komt in de onderzoeken van Linden en Blee. De 'officiële ideologie' wordt lang niet altijd onderschreven door leden, activisten en sympathisanten – en soms zelfs niet eens door de leiders.⁷⁷

Pogingen tot het vaststellen van een 'formele' ideologie van de in dit proefschrift onderzochte individuen en groepen zijn daarom weinig zinvol. Het is ook geenszins de bedoeling om van elke geïnterviewde of van elke formatie waartoe hij/zij behoort aan te geven of het hier om radicaal-rechts of extreemrechts gedachtengoed gaat. Om die reden is er in dit onderzoek gekozen om stevast de term 'radicaal- en extreemrechts' te gebruiken. Daarin zijn beide definities samengevoegd tot:

Het streven naar een homogene culturele of etnische staat, door middel van het inperken van grondrechten en burgerlijke vrijheden van religieuze en etnische minderheden, al dan niet met geweld.

⁷⁶ Kimmel, M. (2007), 'Racism as an adolescent male rite of passage: Ex-nazis in Scandinavia', in: *Journal of Contemporary Ethnography*, Vol. 36, No. 2, p. 202-218

⁷⁷ Linden (2009), p. 251, Blee (1996), Blee (2002)

